

Kreditkonst – Kooperativa Förbundet och kvinnan

Kooperativa Förbundet har främst vänt sig till kvinnorna med sin agitation mot kreditköp och för sparande. Författaren urskiljer tre perioder under åren 1900–1940 då texter och bilder riktade till medlemmarna används för att föra ut skiftande budskap.

Dagligen möter vi en mängd bilder. Vi avläser dem och tror nog ofta att vi bara registrerar ett stycke vardag. Men en bild är aldrig tillfällig. Den har alltid en avsikt. För att påverka måste det finnas något i bildens budskap som också finns i betraktarens värld. Man måste kunna identifiera sig åtminstone med vissa delar av budskapet. Detta sker ofta på ett omedvetet sätt. Bilden kan förstärka betraktarens föreställningar. Men bilden kan också bryta ner mitt försvar och få mig att omfatta en ny syn på mig själv och samhället. Bilder kan sålunda ha en revolutionär effekt men också en konserverande och hämmande. Denna passiva och omedvetna avläsning av bilder har vi svårt att förmedla i ord och att överhuvudtaget få syn på. Vi saknar träning i att analysera bilder. Denna vårt tystnad om bilders avsikter medför att bilders makt att påverka ofta är förbisedd.¹

I denna artikel vill jag med hjälp av bilder och texter hämtade från Kooperativa Förbundets (KF) tidningar och broschyrer visa vilka budskap och avsikter den centrala organisationen hade när den riktade sig till medlemmarna. Jag vill visa på hur det bakom bildernas budskap, som ter sig så naivt och självklart, finns dolda avsikter. Bakom den till synes enkla fasaden döljer sig KF's föränderliga handlingar och föreställningar rörande Kooperationens roll i samhället samt avsikt att förändra medlemmarnas inställning och handlande i enlighet därmed.

Tre perioder då praktik och föreställning-

ar skiljer sig åt samt tre metoder för agitation kan urskiljas åren 1900-1940.

Konsumtionskraft

Kooperationen, sa man, utgår inte från arbete, inte från kapital utan från konsumtion. Arbetaren har två varor. Den ena är arbetskraften, den andra konsumtionskraften. Med den kraften kunde ett nytt samhälle byggas. Man tänkte sig att folket skulle sluta sig samman i lokala konsumtions-, produktions- och yrkesföreningar. Dessa anslöt sig därefter till KF, som hade hand om partihandel, bankverksamhet samt internationella kooperativa kontakter. På så sätt skulle kapitalismen successivt konkurreras ut.²

Under 1900-talets första decennium försökte banker, producenter och grossister med stöd hos borgerliga politiker förhindra kooperativ verksamhet genom att vägra lån, kredit, varor samt stoppa en kooperativ sparbank.³ Därför var det viktigt att medlemmarna alltid var den egna konsumbutiken köptrogna, handlade kontant och sparade så att ett eget kapital bildades '... så kunde man med dessa pengar starta kooperativa produktionsföretag. Arbetarna övertaga då produktionen och gjorde sig till godo det mervärde som nu går till andras fickor... På så sätt lägger arbetarna med sitt lilla kapital, då det blivit sammanlagt till ett stort, den ena produktionsgrenen efter den andra under sig.'⁴

Men varken den dagliga affärsverksamheten eller målet – ett kooperativt samhäl-

Är Ni bunden?

Inom den privata handeln brukar man stundom binda sina kunder vid sig med kreditens band.

De kooperativa föregångsmännen insågo redan för 80 år sedan, att krediten var en fara för dem själva både som företagare och som konsumenter.

Kooperationen värnar konsumenternas intressen och tillämpar kontanthandel, som är en av dess sju grundsatser.

Kooperativa förbundet.

Konsumentbladet 26/3 1927.

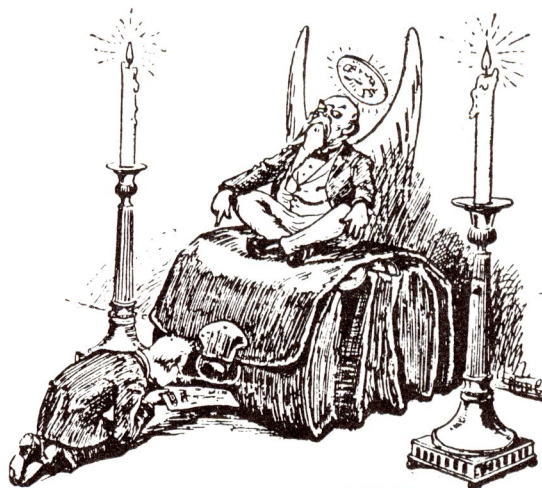
le – kunde genomföras utan 'uppfostran'. 'Då emellertid ett folks lyftning i materiell avseende endast är en produkt av dess förhöjda intelligens bära alla till buds stående medel användas för att höja folket i intellektuellt hänseende'. Därför finns bland konsumtionsföreningarnas fonder en 'som benämnes "uppfostringsfonden", vartill alla föreningar avsätta 2,5% av vinsten'. Vad fonden användes till hörs på namnet.⁵

Makten via korgen

Under den första perioden 1900 till omkring 1920, bedrevs agitation främst i långa analyserande artiklar. Bilderna var få. Man vände sig till 'småfolket' men också till den enskilde.

Kooperatören 1909: 13.

Kooperatören 1909: 13.

I ord och bild beskrevs hur folket var utnyttjat. Man försökte väcka folkets vrede så att det slutade att spara i de privata bankerna. Man menade också att det var allas angelägenhet att varje medlem handlade kontant. Ty erfarenheten hade visat att det inte var 'masseländet' som ledde till samhällsförändring utan att det var de mest omtänksamma, ordentliga och därmed de bäst situerade arbetarna som kunde göra något och det för hela sin klass. Den som begär kredit, skrev man skaffar sig fördelar på alla andra konsumenters bekostnad, då kreditens kostnad – räntorna – betalas av alla genom höjda varupriser.

Man vände sig också till den enskilde. 'Folk vänjer sig av med att vara punktliga

ar kredit trots förbud. Dessutom förekom mycket dold kredit. Inför KF försvarade sig föreningarna med att krediten behövdes för att medlemmarna var så fattiga och att den dessutom var nödvändig för att konkurrera på lika villkor med privathandlarna.¹⁰

Uppfostran

KF's agitation blir från omkring 1920 allt intensivare. Den riktas nu främst till kvinnorna. Långa artiklar finns fortfarande men bilder används mer och mer. Under åren 1928–1933 flödar det av bilder och ofta med långa rimmade verser till.

På bild efter bild ser vi kvinnor lockade av krediten. När hon på bilden balanserar mellan kredit- eller kontanthandel väcks säkerligen motstridiga känslor av skam eller önskan om att 'göra rätt för sig' i betraktarens inre. Andra bilder och texter visar kvinnans påstådda svaghet för grannlåt: 'Boan böjer sig så burget, lindar sig så lent om Lottas hals – men när den bör betalas blir det bullrigt, beskt och bitert.'¹¹

Att påståendet att kvinnan är slösaktig är vardagsmat framgår av Kajsa Vargs serie i *Konsumentbladet* (nr 20): 'En höstens kärleks saga'. Den 30 november 1929 får Kalle ordet:

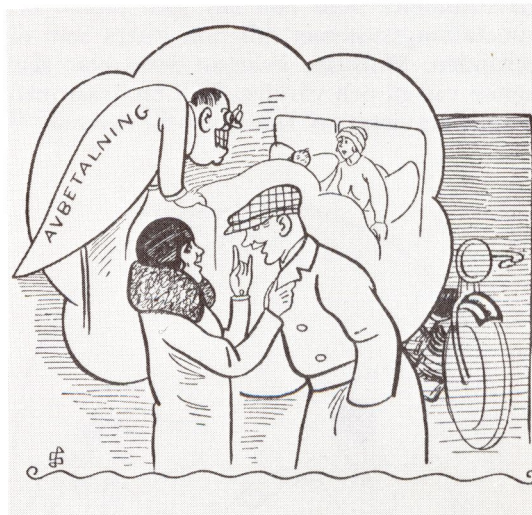
Han kan ej hjälpa, att han ger en ganska skarp replik:
'Ja, lilla Ester, du är allt din kära mamma lik.

Hur mycket pengar än ni få, förslår det ej åt er, ty innan veckan tagit slut begär ni att få mer!'

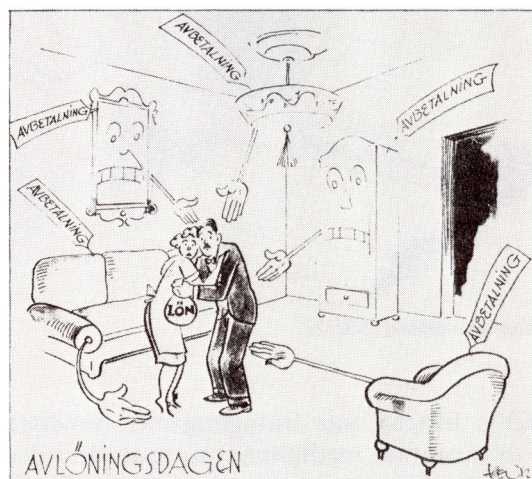
Men kvinnfolk nu för tiden har väl ingen sparsamhet. Det har hans egen mamma sagt – och hon är den, som vet!

Förresten skall han snart på fest med firmans personal; men skall nu Ester pengar ha, blir kassan ganska skral.

Varje kvinna kan, är bildernas budskap, övertala mannen genom ett smeksamt sätt, god mat, tårar eller tjat att varken köpa motorcykel eller säng på avbetalning.

Konsumentbladet 1929:40.

Konsumentbladet 1931:29.

En kvinnas förnämsta egenskap är omtanke om mannen sägs det i artikeln 'Ring- en i trynet':

'Av en husmor krävs inte bara yttre fägring. Salomo, som förvisso var en vis karl, sa' i ett av sina bevingade ordspråk, att en skön kvinna utan vett är en ring av guld i svinets tryne. Och med detta drastiska uttryck avsåg han väl förmodligen detsamma som vi, då vi säga, att kvinnan, ful eller skön, måste vara utrustad med alldeles speciella förutsättningar för att lyckas med en god hemhushållning. Hon måste vara försiktig, omtänksam och framsynt. /.../

Kredithandel skall hon sky som pesten och avbetalningssystemet bör hon frukta som digerdöden. Motsvara kvinnan dessa krav skall henne väl gå och världen skall bli ännu mera dräglig att vistas uti. Inte minst för mannen.¹²

Konsumentbladet 1931:27.

KF's fostran var framgångsrik. Krediten försvann och medlemmarna sparade i den kooperativa sparkassan. Inlåningen ökade från 2 miljoner 1913 till 49 miljoner 1928 och 93 miljoner 1938.¹³

KF har i sitt budskap: Du är en dålig kvinna och husmor om du handlar på kredit, tagit föraktet och nedvärderingen till hjälp i sin uppfostran. Bilderna bidrar till att ytterligare minska kvinnans självkänsla. De förstärker hennes kvinnoroll som husmor och som manipulatör i förhållandet till mannen.

Men bakom bildernas budskap finns ett syfte utöver den enskildes privata ekonomi. Ett syfte som hänger samman med KF's förändrade praktik. Det tidigare målet som syftade till ett kooperativt system på alla nivåer i samhället förändrades. Från 1914

fick inga nya produktionsföreningar bli medlemmar i KF. De som fanns, cirka 15, gick det dåligt för. Detta berodde på deras svårigheter att skaffa kapital och på att deras varor var något dyrare än varor tillverkade av privatkapitalistiska företag. Därför köpte konsumentföreningarna inte in dem. KF menade att produktionsföreningarna inte kunde tillgodose konsumenternas behov, produktionens mål. Och därför vore det också bäst om konsumenterna via KF ägde företagen. KF startade en rad egna företag: för margarin 1921, mjöl 1922, galoscher 1927, glödlampor 1930.¹⁴

'Rörelsen, som man litar på'

Kreditbilderna försvinner kring 1933. I stället intensifieras agitationen för sparande. KF's styrelse föreslog 1935 Generalpoststyrelsen och Svenska Sparbanksföreningen ett samarbete i syfte att visa på vådorna av kredit och fördelarna med att spara. KF förklarade: 'Till undvikande av missförstånd vilja vi betona, att det från vår sida icke är fråga om någon speciell propaganda för KF's sparkassa. /.../ Var de sparade medlen insätts – i postsparbanken eller affärsbankerna – är från våra utgångspunkter likgiltigt. Lyckas man påverka allmänheten, att läge undan en sparad slant, skulle man ha uppnått något som vore till nytta för hela vårt land.' KF's förslag antogs. Kampanjer startade med sparkurser, pristävlingar, debatter och filmer. Artiklar och broschyrer förekommer – nu sparsamt illustrerade med enstaka teckningar eller ett foto. Man vänder sig främst till kvinnorna samt ungdomen. 1938 fanns det 150 sparklubbar. 1943 fanns det 22 430. De flesta var anslutna till postsparbanken.¹⁵

I artiklar som 'Sara blir vettig' utreds på ett lättsamt sätt olika ekonomiska teorier kring sparande och konsumtion. Sara har kredit och vill unna sig lite onödiga saker. Hon har t o m ett teoretiskt grundat försvar för att inte spara: 'Jag har ju skoj och känner mig samhällsnyttig samtidigt. Det är ju vi som slösar, som sätter liv i samhället.

Om vi inte fanns, fick butikerna slå igen.' Så tänker Sara och Gösta gifta sig. Och Sara börjar spara. Hon inser nu att hennes idéer var egoistiska och felaktiga: Efter vad de lärde säger så ligger inte pengarna och ruttar i en bank. De lånas ut till näringslivet och främst till företag som tillverkar fabriker, maskiner, bostäder dvs objekt som är varaktiga och inte konsumeras direkt. Därför ger sparandet inte bara den enskilde utan alla medmänniskor ökat välstånd.¹⁶ Sara sparade och världens oro bekom henne inte. Göstas och hennes trygghet syntes räddad.

I bilden med 'depressionens drake' är budskapet att kapitalismens kris 1929–1933 ska mötas med personlig sparsamhet och kvinnlig omtänksamhet. Och på den följande bilden får Kajsa en snilleblixt och funderar tom över om inte kontanthandel vore en väg till fred.

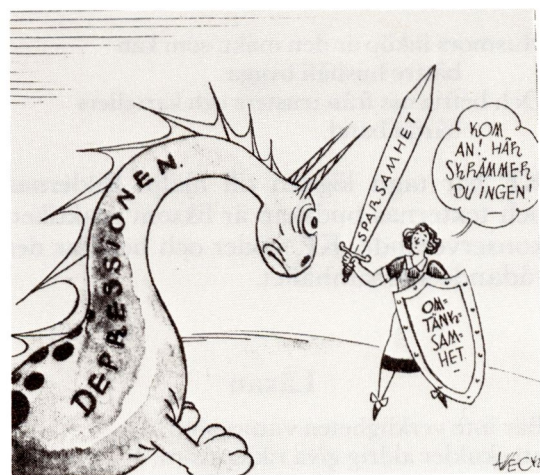
Sparandet, menade KF, skulle hjälpa både den enskilde och hela landet till ökat välstånd. Detta är KF's budskap till medlemmarna åren före kriget. Ju närmare kriget kom desto starkare blev budskapet att spara och värna om det egna.

Men bakom budskapet finns åter (från omkring 1930) en förändrad praktik. Successivt med produktion i egna företag ökade KF's kapital. Detta skedde därför att produktionen startade med bästa tänkbara teknik och effektiva arbetsmetoder. För varje framgång – vinsten var god för KF och priserna sjönk kraftigt för konsumenterna – stärktes KF i sin tro på kooperativens nytta för hela samhället. Den kooperativa konkurrensen tvingade de privata företagen till tekniska förbättringar och till sänkta priser.

När glödlampsfabriken Luma startade 1930 började den internationella glödlampskartellen en process mot KF om patenträttigheterna. Den slutade med en förlikning som innebar att KF fick ta del i kartellens patent mot att inte priskonkurrera utanför den kooperativa marknaden samt fördela all försäljning med kartellen på den fria marknaden. KF motiverade samarbetet med att annars kunde Luma

Konsumentbladet 1936: 14.

Konsumentbladet 1932: 17.

komma efter tekniskt samt att Luma måste utnyttja sin produktionskapacitet genom att sälja till andra än konsumentföreningar. Ett annat samarbete från denna tid skedde med superfosfattrusten. Och från 1935 började KF förvärva aktier i privata företag. Vinsten av denna framgångsrika produktion och investeringarna ökade det egna kapitalet från 2 miljoner 1918 till 78 miljoner 1938.

Denna praktik godtogs av kooperatörernas högsta beslutande organ, Kooperativa

Kongressen, 1934. Den motiverades med att den gagnade alla konsumenters – inte bara kooperatörernas – välfärd och därmed var den samhällsnyttig.¹⁷

Myten i budskapet till medlemmarna både rörande sparande och produktion är densamma. Det viktiga är att spara – inte var man sparade – och att produktionen är framgångsrik – inte hur man producerade. Målet var inte längre att konkurrera ut kapitalismen utan att i samförstånd nå allas 'samhällslycka'. Bildernas budskap är förföriska och manipulerande. Det är inte längre slösaktiga kvinnor som tecknas utan förnuftiga och omtänksamma både om männen och om kapitalet, förespeglade privata sparmål och nöjda i sin solidaritet med 'folkhushållet'. Och löften ges om välstånd till alla. I dikten 'Husmor som byggmästare' (*Konsumentbladet* 1933) talas inte om samarbetet med karteller:

Husmors inköp är den makt, som kan
bättre hushåll bygga
Och befria oss från trusters och kartellers
hårda band.

KF har tagit lögnen till hjälp. Bildernas och texternas budskap är liksom praktiken konserverande. KF stöder och bevarar det rådande klassamhället.

Läxan

Bär inte verkligheten vittnesbörd,
att skulder aldrig giva riklig skörd,
åt den i bojar bundne gäldenären?
En livets läxa obönhörligt lär,
att trygghet vinnes med KONTANT affär,
som är princip i konsumentaffär!
(*Konsumentbladet* 1927)

Successivt under denna fostran av främst kvinnorna lärde de lägre klasserna sig att inte 'skriva upp' hos handlaren och att spara i post- och sparbanker. Deras lilla kapital blev tillsammans ett stort kapital utlånat till det privata näringslivet och andra bankkunder. Att bildernas budskap var falskt visar konfrontationen med verkligheten. Sparande och kontanthandel har inte inneburit välstånd åt alla, kapitalismens

kriser har inte försvunnit och krig har inte förhindrats.

Liksom på 1930-talet har vi i dag arbetslöshet, överproduktion, kartell- och monopolbildningar, bristande köpkraft, krigshot. Vi har liksom då en intensiv sparagitation till den enskilde. Samtidigt dominerar en ekonomisk analys, där föraktet för strävanden mot arbete är alla, jämlikhet och rättvisa är dolt bakom nya argument. Det progressiva skattesystemet, som skall omfördela till de lägre inkomsttagarnas förmån, har visat sig vara en myt på grund av rätten att från inkomsten göra avdrag för alla slags skuldräntor. Ju högre inkomst desto större är konsten att handla på kredit.

Du behöver inte deklarerera

Din konstsamling. Tvärtom får du göra avdrag för räntor Du betalat vid inköpen, vilket ger lägre skatt. Annars är nästan allting skattepliktigt, gömda kontanter, obligationer, pengar på banken, inkomsträntor etc, men inte konst. Vid försäljning efter 5 år är to m vinsten skattefri. Allt detta är dock inte att jämföra med den andliga behållning konst ger. Finns det något som ger större glädje? Välj hos oss ett exklusivt konstverk i 50 000-kronorsklassen eller ett förstlingsarbete av en debutant för en spottstyver eller något mitt emellan. För dagen verk av Krouthen, Liljefors, Schultzberg etc. Fladstad-läggpris sista dagen.
Lörd. 10–15, sönd. 13–16, vard. 10–18

BOHMANS Konsthandel AB
Konstgalleri

Kungsgatan 33 — Södra Kungstornet — Kungsgatan 33
Tel 21 25 04, 21 71 72, 21 31 81

Snabbt säljer vi Era konstverk mot mindre avgift och ca 5% i provision.
Konst köps också. Ramningar, renoveringar, värderingar, rimliga priser.

Dagens Nyheter 13/2 1982

NOTER

1. Aspelin G mfl, *Bildanalys*, 1974. Nordström G Z mfl, *Bild och myt*, 1976.
2. *Berättelser över Kooperativa Förbundets kongresser åren 1899–1906*, 1912.
3. Kylebäck H, *Konsumentkooperation och industrikarteller*, 1974, s 42 ff, 51 ff.
4. Sundell M, *Huru skola vi kunna spara något?* KF's småskrifter vii, 1906.
5. *Berättelse över Kooperativa Förbundets kongress år 1906*, 1912. Sundell M, 'Den kooperativa rörelsen', *Verdandisten*, julnummer 1908.
6. Eriksson K, *En kräftskada för vårt folk och hur den bör bekämpas*, 1916. Anon, 'Kreditsystemets faror och Kooperationen', *Kooperatören* 1904:4. Rylander A, 'Konsumtionskredit', KF's småskrifter nr 2, 1900. *Till våra medlemmar*, 1922.

7. Sundell M, 'Kvinnornas samling kring den kooperativa rörelsen', *Kooperatören* 1907:17.
8. Anon, 'Bort med kreditsystemet. En uppgift för våra kvinnogillen', *Kooperatören* 1907:19.
9. *Kooperatören* 1912:35. Millbourn I, 'Koooperationen – kvinnan med korgen', *Ord & Bild* 1976:2.
10. Sign AP 'Kreditsystemets härjningar bland Norrlands skogs- och lantarbetare', *Kooperatören* 1909:29. Sjölin W, *Detaljhandeln och krediten*, 1968, s 9, 22, 26, 132. Sundell M, 'Ekonomiska svårigheter inom kooperativa affärer', *Kooperatören* 1908:15.
11. Kajsa Warg 'Mun och matsäck', *Konsumentbladet* 1934:8/8.
12. Anon, 'Ringen i trynet', *Konsumentbladet* 1931:27.
13. Kylebäck 1974, s 62. Sjölin 1968, s 160, 163.
14. Millbourn I, 'Koooperation och karteller', *Vår tids historia i ord och bild*, bd 8, 1975.
15. Sjölin 1968, s 172-174.
16. Anon, 'Sara blir vettig', *Konsumentbladet* 1936:14. Thedin N, *Ungdomen och framtiden*, 1936.
17. Kylebäck 1974. Millbourn 1975.
18. Adler-Karlsson G, *Lärobok för 80-talet*, 1975. Anell L, *En nygammal skattepolitik*, 1974. Skytte G, *De rika och deras skatter*, 1979. *Statistiska meddelanden* 1979, 15 tabell 8:1, 5:4. Riksrevisionsverkets taxeringsstatistiska undersökning, taxeringsåret 1978, 1979.

SUMMARY

The Swedish Co-operative Society, women and credit.

This article attempts to show the manifest messages put forward in pictures and print by Kooperativa Förbundet (KF – the Swedish Co-operative Society) to its members as well as the latent motives underlying these messages. Three periods during the years 1900 to 1940 are delineated which show the beliefs and practices concerning the Co-operative's role in society as well as three methods of agitation.

During the years 1900 to 1920, the intention was to awaken people's anger against capitalism so that all kinds of co-operative societies

would be formed. The message in the long articles and few pictures was revolutionary in the way it described reality and an alternative society. At the same time, it hampered buying power since the individual who bought on credit and did not save was reproached.

During the years 1920 to 1933, the message was primarily addressed to women and took the form of pictures. Women were informed that they were bad housewives if they bought on credit and that their foremost virtue was to show their husbands consideration by saving. The content of the message was to conserve women's traditional role. Underlying this was the KF's intention to acquire capital to start its own company. The co-operative production societies were no longer allowed to be a part of the KF. They were considered not to satisfy the consumer's need for cheap goods.

During the third period, 1930–1940, the number of pictures declined. The message, again foremost addressed to women, was that one should save in state, private or co-operative banks. Saving and paying in cash, it was said, could result in welfare both for the individual and for the country by means of money being loaned to private trade and industry. It could prevent the crises of capitalism and even wars. A changed practice underlay these new messages. The KF's industrial production was effective and occurred on a larger and larger scale.

Products began to be sold even on the free market. Co-operation with private cartels and the purchasing of shares in private companies had been initiated with the justification that this would benefit all consumers and society.

The KF's message, as well as its practice, was conservative in that it helped to uphold class society. In addition, it was false. It shows a confrontation with reality. Saving and paying in cash have not resulted in providing welfare for everyone, solved the crises of capitalism or prevented war.

Ingrid Millbourn
Historiska institutionen
Magle L Kyrkog 9
223 51 Lund, Sweden